

КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.98

**ПРЕДМЕТ КРИМІНАЛІСТИКИ ТА ПИТАННЯ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ
КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Даньшин М. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
заступник декана з наукової роботи
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Анотація: Висвітлено сучасне наукове уявлення щодо предмета криміналістики, сформульоване авторське визначення понять криміналістичної науки і криміналістичної діяльності. Обґрунтовується необхідність окремої правової регламентації криміналістичної діяльності і сформульовані конкретні пропозиції.

Ключові слова: наука, криміналістика, предмет, криміналістична діяльність, оптимізація.

Аннотация: Освещено современное научное представление о предмете криминалистики, сформулировано авторское определение понятий криминалистической науки и криминалистической деятельности. Обосновывается необходимость отдельной правовой регламентации криминалистической деятельности и в этой связи сформулированы конкретные предложения.

Ключевые слова: наука, криминалистика, предмет, криминалистическая деятельность, оптимизация.

Annotation: The current scientific understanding of the subject of criminalistic is highlighted, the author formulated definitions of criminalistic science and criminalistic activity. The necessity of a separate legal regulation of criminalistic activities is substantiated and in this connection concrete proposals are made.

Key words: science, criminalistic, subject, criminalistic activities, optimization.

В умовах трансформації злочинності, реформування органів кримінальної юстиції, оновлення кримінального процесуального законодавства України, актуальними є питання консолідації зусиль теоретиків та практиків з протидії злочинності з метою її забезпечення гідним арсеналом можливостей. І тут вирішальну роль відіграє здатність науки, насамперед криміналістики, відповісти на всі виклики сьогодення, правильно і своєчасно усвідомити завдання та потреби практики й запропонувати шляхи розв'язання її проблем. Оптимально виконати це криміналістична наука в змозі лише тоді, коли перед нею самою не буде накопичуватися комплекс нерозв'язаних теоретичних питань, що гальмують процес її подальшого розвитку та вдосконалення.

Так, останнім часом з'явилися різні теоретичні конструкції, такі як «судова експертологія», «криміналістична адвокатологія», «криміналістична ейдологія», «криміналістична фактологія», «криміналістична феноменологія». Вони можуть відображати певні тенденції розвитку науки криміналістики або ідеї окремих науковців, іноді достатньо авторитетних. У зв'язку з цим закономірно виникають питання щодо того, кому адресовані наукові положення криміналістики та її рекомендації, хто є користувачем її знань, які реальні міжнаукові зв'язки криміналістики. У цьому аспекті одним з головних питань криміналістичної науки постає проблематика її предмета та формулювання конкретних пропозицій щодо оптимізації криміналістичної діяльності у сучасних умовах протидії злочинності в Україні.

Зараз в науці єдиної загальновизнаної точки зору на предмет сучасної криміналістики не існує. Більшість вчених як і раніше визначають криміналістику через призму закономірностей, що входять до її предмета (А.Ф. Волобуєв, Л.Я. Драпкін, А.В. Іщенко, Є.П. Іщенко, В.М. Карагодін, Н.І. Клименко, В.П. Лавров, В.Г. Лукашевич, Є.Р. Росинська, Є.В. Смахтін, В.В. Тищенко, М.Г. Шурухнов, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблоков і ряд ін.). Окремі вчені вважають, що предметом криміналістики є структура інформаційно-пізнавальної діяльності з розкриття, розслідування та попередження злочинів ((В.Я. Колдін) [1, с. 39-40]. Е.У. Бабаєва до числа інформаційно-пізнавальних аспектів включає і злочинну діяльність [2, с. 7]. Інші автори вважають, що криміналістика:

- покликана вирішувати завдання, що виникають у боротьбі зі злочинністю (А.В. Дулов) [3, с. 11];
- представляє собою діяльність сторони обвинувачення у кримінальному судочинстві (Л.А. Зашляпін) [4, с. 16-21];
- представляє собою розроблення проблем, що складають її предмет, не однією, а обома сторонами – і обвинуваченням і захистом (О.Я. Баєв, М.О. Баєв, Г.О. Зорін) [5, с. 16-21; 6, с. 11; 7, с. 21];
- складова частина теорії судового пізнання (І.І. Котюк) [8, с. 37].

Не існує єдності у поглядах і з приводу закономірностей, що вивчаються криміналістикою. Одні криміналісти виділяють у визначенні лише закономірності появи, сбіру та використання слідів злочину (М.О. Селіванов) [9, с. 17]; інші, вказують на закономірності механізму вчинення злочинів, закономірності збирання доказів (А.Ф. Волобуєв) [10, с. 19], треті на закономірності розкриття злочину (І.Ф. Пантелєєв) [11, с. 9]; окремі вчені акцентують

увагу на розкритті, розслідуванні та попередженні злочинів (В.Ф. Статкус) [12, с. 15]; одні, згадуючи про діяльність владних учасників процесу, включають в предмет науки закономірності, що мають місце в механізмі злочину (О.О. Ексархопуло) [13, с. 19]; інші, в числі закономірностей, що вивчаються криміналістикою, називають закономірності злочинних діянь, механізм їх відображення в джерелах інформації (В.Я. Колдін, В.О. Коновалова, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблоков) [1, с. 40; 14, с. 6; 15, с. 9] і т.п.

Кожне визначення є віддзеркаленням реальної дійсності, які у своєї сукупності допомагають досліднику осмислити многогранний об'єкт та предмет криміналістики. Однак подібна множинність поглядів на предмет науки має й очевидні мінуси. Так, окремі визначення йдуть в розріз з цілями та завданнями криміналістики (О.Я. Баєва, Г.О. Зоріна). Вони нами вважаються не придатними з причин невіправданого переосмислення функціонального призначення криміналістики та своєї неетичності. Більш того вони уявляється вкрай небезпечними для подальшого розвитку криміналістичної науки – як науки про розкриття та розслідування злочинів. Визначення криміналістики як науки про прийоми та методи виявлення та дослідження доказів нами не поділяється тому, що термін «доказування» має виключно процесуальний характер (Р.С. Белкін) [16, с. 42]. Розгляд криміналістики як складової нової науки – теорії судового пізнання та відведення її допоміжній ролі нам вбачається не вірним, з приводу повної розтрати власних наукових основ криміналістики (І.І. Котюк).

Також нами не поділяється думка окремих вчених, що криміналістика покликана вирішувати завдання, що виникають у боротьбі зі злочинністю (А.В. Дулов). У розумінні поняття «боротьба» з позиції філософської науки припускає перемогу однієї зі сторін [17, с. 74]. У випадку зі злочинністю, як своєрідним соціальним феноменом, її повне подолання вбачається утопічною ідеєю. Ми можемо говорити про механізми мінімізації її якісних та кількісних показників, однак ні в якому разі про повне викорінювання злочинності з соціуму. Тому уявляється більш доцільним використання терміну «протидія злочинності» замість «боротьба зі злочинністю».

Зі свого боку ми вважаємо, що визначення предмета криміналістики через призму закономірностей – важливий етап формування поглядів на предмет і метод науки, особливо з урахуванням дискусії щодо питання про суто технічний характер криміналістики. Однак ми більш поділяємо визначення криміналістики, запропоноване С.В. Смахтіним, який не розглядає її через призму закономірностей. Він пише: «сучасний стан криміналістики свідчить, що просте перерахування закономірностей втрачає сенс, оскільки їх кількість вже збільшується і, очевидно, збільшуватиметься в подальшому по мірі розвитку науки і уточнення наших уявлень про її предмет. Довівши свою спроможність на певному етапі, у наш час визначення предмета потребує уніфікації стосовно інших кримінально-правових наук, особливо враховуючи потреби правоохоронних органів в системних дослідженнях» [18, с. 35]. На доцільності системних

дослідженнях проблематики протидії злочинності неодноразово вказувалося у юридичній літературі.

Нам уявляється вірним вказівка у визначенні предмета криміналістики на функціональне призначення цієї науки та способи свого втручання у навколишнє оточення з метою певної самореалізації у ньому. Так, виходячи з правової природи криміналістики, а також здійснив певний аналіз розвитку наукових уявлень щодо її предмета ми можемо констатувати наступне.

При визначенні природи та предмета криміналістики ми бачимо з боку висловлювань вчених-криміналістів прояв синтезу понять якими вони оперують для осмислення сутності криміналістичної науки. Цей факт є підтвердженням комплексності зусиль представників різних наук у вирішенні спільних завдань [19-21].

Відокремлення своєрідного, притаманного тільки криміналістики предмета свого вивчення вкрай нелегке завдання. Інші науки кримінально-правового циклу також вивчають, з одного боку, злочинність, з іншого, пропонують алгоритми її протидії. Тому визначення предмета криміналістики повинно ґрунтуватися на визначенні свого функціонального соціального навантаження на неї з боку соціуму та віддзеркалювати взаємопроникнення методів наукового дослідження з боку різних наук кримінально-правового циклу.

Нам вбачається зрозумілим та вірним з точки зору сучасної інтеграції наукового знання та прийняття концепції, що в основі криміналістичної діяльності лежить пізнання, а в основі кримінально-процесуальної – доказування, визначення криміналістики як науки про криміналістичну діяльність та криміналістичні відносини, в основі яких лежить пізнання обставин події, що розслідується [22; 23, с. 9-37].

Видається правильним переконавання у тому, що криміналістика має складний специфічний предмет пізнання, обумовлений, перш за все, тісним зв'язком з іншими правовими науками, що вивчають злочинність та пропонують заходи протидії їй. Криміналістика по праву входить до числа юридичних наук і має інтегративний характер. У цьому розумінні вбачаються доречним зауваження щодо того, що «криміналістика в системі кримінально-правових наук повинна розглядатися не лише як рівноправна, але і багато в чому забезпечувати функціонування кримінального права і кримінального процесу, які без неї просто «зависають» у повітрі, позбавляються можливості реалізувати свої ідеї та принципи на практиці» [24, с. 9]. Тому на сьогоднішній день, у зв'язку з розвитком наукової думки, криміналістика вже змінила свої предметні зв'язки з багатьма науками, що належать до числа юридичних. Вбачається, що тенденції подальшого розвитку та удосконалення криміналістики безпосередньо пов'язані з осмисленням її природи та предмета, визначенням місця в системі юридичних наук, безпосередньо залежать від процесів розвитку всієї системи права, зміни кримінально-процесуального законодавства, а також переосмислення державної стратегії протидії злочинності.

Таким чином, маючи юридичну основу і проявляючи комплексність та інтегральність у своєму

розвитку можемо впевнено констатувати, що криміналістика має свій власний предмет, оскільки зорієнтована на задоволення специфічних потреб практики протидії злочинності.

У зв'язку з цим слід зазначити, що криміналістика в діяльності правоохоронних органів і суду реалізується через функції певних суб'єктів, що, у свою чергу, дає підстави для виділення так званої «криміналістичної діяльності». Ми вважаємо, що криміналістична діяльність – це діяльність, що направлена на оптимізацію процесу протидії злочинності під час кримінального провадження та профілактики злочинів.

Так, нами було проведено у 2012 та 2013 роках опитування 520 прокурорів прокуратур, слідчих і оперативних співробітників органів МВС, прокуратури і СБ України, а також адвокатів, які застосовують криміналістичні знання у своїй діяльності та використовують криміналістичний арсенал засобів дослідження доказів у кримінальному, цивільному, господарському та адміністративному процесах. Була розроблена спеціальна анкета та розповсюджена зі спеціальними правилами на анонімній основі. У результаті анкетування та інтерв'ювання практичних працівників встановлено, що 90% респондентів вважають саме діяльність з розкриття та розслідування злочинів різновидом криміналістичної діяльності, профілактичну роботу назвали 65%, виховну роботу визнали 5% опитуваних, експертно-криміналістичну діяльність – 30%, оперативно-розшукову – 45%, науково-дослідну – 65% та педагогічну – 55%. Суб'єктом криміналістичної діяльності назвали: слідчого (100%), викладача (65%), науковця (50%), прокурора (45%), суддю (45%), оперативного співробітника (40%), експерта (30%) та захисника (2%).

Криміналістична діяльність як самостійний елемент правоохоронної і судової діяльності має правову природу, що впливає з тісного й безперервного взаємозв'язку з іншими правовими науками. При цьому слід відзначити роль функціонального призначення цієї науки та точки взаємопроникнення криміналістики та інших наук кримінально-правового циклу з метою оптимізації свого впливу на злочинність. Такий вплив буде ефективним лише за умови, коли має місце достатнє наукове обґрунтування переходу від пізнання матеріальних й ідеальних слідів злочину до кримінального переслідування і призначення винній особі справедливого покарання або до відмови від кримінального переслідування взагалі. А це є можливим лише з позиції криміналістики як правової науки, яка вивчає злочинну діяльність та діяльність з її подолання.

Як цілком правильно зазначає А.Ф. Волобуєв «злочинна діяльність вивчається криміналістикою з функціональної точки зору як певна динамічна система дій, які об'єднуються поняттям механізму злочину. Механізм злочину включає в себе особу злочинця, предмет посягання, місце і обстановку злочину, особу потерпілого, способи злочину і характерні сліди, що залишаються в навколишньому середовищі» [10, с. 18]. На нашу думку саме у цьому аспекті доцільно говорити про певні «закономірності», котрі вивчає криміналістика. Їх

слід сприймати тільки як елементи більш нижнього порядку дослідження – механізму злочину та діяльності з розкриття та розслідування злочину. Під цим кутом точки зору ми повністю згодні, що при формування механізму злочину проявляються певні закономірності – суттєві, повторювані і відносно стійкі зв'язки і залежності між окремими його елементами, а також певні закономірності у формуванні слідчих ситуацій і використання певних способів дій та окремих прийомів збирання доказів [10, с. 18].

На ґрунті цих міркувань, ми вважаємо, що криміналістику можна визначити як науку про систему принципів і методів пізнання механізму злочинної діяльності та діяльності з розслідування і розкриття злочинів. На нашу думку, таке визначення криміналістики є більш загальноутворюючим до тенденцій подальшого розвитку криміналістики як науки, яка здатна уникати процесів «самомилування», що взагалі властиво сформованим наукам. Акцентуація уваги на двоєдиному об'єкті пізнання позбавлене тяжіння щодо штучного та безплідного теоретизування та базується на проголошені функціонального навантаження комплексу кримінально-правових наук з боку соціуму – ефективно протидіяти злочинності. Більш того нам здається, що воно віддзеркалює сучасні тенденції практики протидії злочинності в Україні та синтезує роль науки та практики розкриття та розслідування злочинів на місцях.

Так, внаслідок набрання чинності положень нового КПК України, процесуальна і непроцесуальна форми розслідування набули нового вигляду, включивши до свого складу негласні слідчі (розшукові) дії. Відбулося суттєве розширення повноважень захисника (адвоката), а також повноважень експерта, збільшення функціонального навантаження на суддю та ін. Усі ці новели призвели до розширення кола суб'єктів застосування криміналістичних знань. При цьому законодавець не здійснив чіткого розмежування криміналістичних знань і знань оперативно-розшукового характеру. Крім іншого відбувається істотна реорганізація судових та правоохоронних органів, вносяться зміни в їх структуру і функціональну спрямованість. Через це регламентована раніше спеціальними нормативно-правовими актами діяльність правоохоронних органів та суду вступає в протиріччя з вимогами кримінально-процесуального законодавства України. У вітчизняних реаліях стають досить доречними міркування Р.Г. Домбровського, який пише, що «предметом науки кримінального права є кримінально-правові відносини, науки кримінального процесу – кримінально-процесуальні відносини, теорії оперативно-розшукової діяльності – оперативно-розшукові відносини та ін. Лише криміналістика серед кримінально-правових наук виступає як «біла ворона», називаючи своїм предметом якісь закономірності» [22, с. 9].

Відштовхуючись від цього постулату ми вважаємо, що вже можливо говорити про доцільність створення в майбутньому уніфікованого самостійного Криміналістичного кодексу. Тенденції сучасного світу, втілені в нових викликах практики протидії злочинності, а також всі прискорюючі темпі розвитку соціуму, що проявляється в динамічних

світових процесах інтеграції та диференціації сучасного наукового знання, висувують нові критерії відповідності криміналістичної науки до потреб суспільства. Уже просто пропонувати свої рекомендації криміналістиці не може для того, щоб дійсно залишатися на передньому краї протидії злочинності. На нашу думку вже цілком реально говорити про перспективи створення на базі криміналістики самостійної галузі права – криміналістичного права, яке регулюватиме суспільні відносини, що виникають внаслідок злочину в окремий конкретний проміжок часу, необхідного для розслідування злочину з метою пізнання усіх його обставин.

З цією метою першим логічним кроком нам вбачається розробка «Особливої частини» КПК України, в якій повинна міститися криміналістична діяльність. Виділення в структурі КПК України «Особливої частини», зорієнтовану на регулювання криміналістичної діяльності (існує зараз у вигляді методик розслідування окремих видів злочинів), на наш погляд, суттєво оптимізує криміналістичні розробки. У всякому разі вже зараз можна впевнено говорити про необхідність вирішення на законодавчому рівні деяких проблемних питань протидії злочинності і, відповідно, розвитку криміналістики. Зокрема, на наш погляд, існують потреби нормативного визначення: а) видів криміналістичної діяльності та умов їх здійснення; б) конкретного переліку суб'єктів криміналістичної діяльності, їх завдань, функцій і правового статусу; в) зв'язку криміналістичної діяльності з кримінально-процесуальною та оперативно-розшуковою діяльністю.

Уявляється, що ідея саме такого окремого правового регулювання криміналістичної діяльності позитивно позначиться на вирішенні багатьох практичних проблем застосування криміналістичних знань і стане кардинальним поштовхом для подальшого розвитку криміналістичної науки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Колдин В. Я. Криміналістика в системі наук [Текст] / В. Я. Колдин // *Експерт-криміналіст*. – 2010. – № 2. – С. 39–46.
2. Бабаєва Э. У. Криміналістика – наука і учебна дисципліна [Текст] / Э. У. Бабаєва // *Вестник криміналістики*. – 2005. – Вып. 1 (13). – М. : Спарк. – С. 4–11.
3. Дулов А. В. Предмет криміналістики [Текст] / А. В. Дулов // *Криміналістика* / под ред. А.В. Дулова. – Мн.: Экоперспектива, 1996. – 415 с.
4. Зашляпин Л. А. Основы теории эффективной адвокатской деятельности : Прелиминарный аспект [Текст] / Л. А. Зашляпин. – Екатеринбург : Изд-во Уральск. ун-та, 2006. – 312 с.
5. Баев О. Я. Криміналістическая адвокатология как подсистема науки криміналістики [Текст] / О. Я. Баев // *Профессиональная деятельность адвоката как объект криміналістического исследования*. – Екатеринбург : Веста, 2002. – 150 с.
6. Баев М. О. УПК РФ 2001 г. : достижения, лагуны, коллизии; возможные пути заполнения и разрешения последних [Текст] : учеб. пособие / М. О. Баев [и др.]. – Воронеж : Воронеж. ин-т МВД России, 2001. – С. 9–16.
7. Зорин Г. А. Теоретические основы криміналістики [Текст] / Г. А. Зорин. – Мн. : Амалфея, 2000. – 416 с.
8. Котюк І. І. Теорія судового пізнання як методолігчна основа забезпечення пізнавальних процесів у сфері судочинства [Текст] / І. І. Котюк // *Криміналістика XXI століття : матеріали міжнар. наук.-практ. конф.*, 25–26 листоп. 2010 р. – Х. : Право, 2010. – С. 34–37.
9. Селиванов Н. А. Советская криміналістика : система понятий [Текст] / Н. А. Селиванов. – М. : Юрид. лит., 1982. – 193 с.
10. Криміналістика [Текст] : підручник / за заг. ред. д.ю.н., проф. А. Ф. Волобуєва. – Х. : ХНУВС, 2011. – 666 с.
11. Пантелеєв І. Ф. Криміналістика [Текст] / І. Ф. Пантелеєв. – М. : Юрист, 1993. – 544 с.
12. Статкус В. Ф. Криміналістика – наука о раскрытии, расследовании и предупреждении преступлений [Текст] / В.Ф. Статкус // *Вестник криміналістики*. – 2002. – Вып. 2 (4). – С. 15–19.
13. Эксархопуло А. А. Основы криміналістической теории [Текст] / А. А. Эксархопуло. – СПб.: РИО СПб филиала РТА, 1992 – 324 с.
14. Криміналістика [Текст]: підручник / В. Ю. Шепітько [та ін.] / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. – 4-е вид., перероб. і доп. – Х. : Право, 2008. – 464 с.
15. Криміналістика [Текст]: учеб. / под ред. Н.П. Яблокова. – М. : НОРМА, 2010. – 984 с.
16. Аверьянова Т. В. Криміналістика [Текст] : учебник для вузов Т. В. Аверьянова [и др.]; под ред. Заслуженного деятеля науки Российской Федерации, проф. Р. С. Белкина. – М. : Издательская группа НОРМА – ИНФРА-М, 1999. – 990 с.
17. Философский энциклопедический словарь [Текст] / сост. Е. Ф. Губский, Г. В. Кораблева, В. А. Лутченко. – М. : ИНФРА-М, 2009. – 569 с.
18. Смахтин Е. В. Криміналістика : соотношение с уголовным и уголовно-процессуальным правом [Текст] : монография / под общ. ред. А. С. Подшибякина. – М. : Юрлитинформ, 2009. – 232 с.
19. Строгович М. С. Предмет криміналістики и ее соотношение с уголовным процессом [Текст] / М. С. Строгович // *Труды Военно-юридической академии*. – Ашхабад. – 1942. – С. 4-12.
20. Танасевич В. Г. Предмет советской криміналістики и ее место в системе юридических наук : Обзор итогов дискуссии во ВНИИ криміналістики [Текст] / В. Г. Танасевич // *Социалистическая законность*. – 1952. – № 3. – С. 16–21.
21. Уголовный процесс [Текст] : учеб. для юрид. вузов. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1948. – 212 с.
22. Домбровский Р. Г. Природа или сущность криміналістики [Текст] / Р. Г. Домбровский // *Вестник криміналістики*. – 2007. – Вып. 1 (21). – С. 8–14.
23. Домбровский Р. Г. Теоретические основы криміналістики [Текст] / Р. Г. Домбровский. – Рига : [b.i.], 2004. – 423 с.
24. Ищенко Е. П. О месте криміналістики в системе уголовно-правовых наук [Текст] / Е.П. Ищенко // *Криміналістика XXI століття : матеріали міжнар. наук.* – практ. конф., 25–26 листоп. 2010 р. – Х. : Право, 2010. – С. 5–9.